

การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรบนฐานองค์ความรู้ภูมิปัญญาและพืชอัตลักษณ์ท้องถิ่น ของวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า ตำบลแม่ทอม อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา

Development of Herbal Products Based on Wisdom Knowledge and Local
Identity Plants of Wat Ku Tao Virtuous Herbal Community Enterprise, Mae
Thom Subdistrict, Bang Klam District, Songkhla Province

ฉัตรธิดา หยุคง¹ และศักรินทร์ ชนประชา²

Chatthida Yukhong and Sakkarin Chonphacha

Received: November 03, 2022

Revised: December 08, 2022

Accepted: December 22, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากภูมิปัญญาและพืชอัตลักษณ์ท้องถิ่นของวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า ตำบลแม่ทอม อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผ่านปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมาย คือ สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งสิ้น 22 คน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ 1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก 2) แบบสัมภาษณ์กลุ่ม 3) แบบสังเกตการมีส่วนร่วม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาแล้วเขียนบรรยายเชิงพรรณนา ผลการวิจัย พบว่า 1) การปรับสูตรผลิตภัณฑ์สมุนไพร นำ “เสม็ดขาว” พืชอัตลักษณ์ของชุมชนตำบลบางกล่ำเข้ามาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของผลิตภัณฑ์สมุนไพรทั้ง 6 ชนิด 2) การ

¹ โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์; Demonstration School Prince of Songkla University, สถาบันวิจัยนวัตกรรมทางการศึกษาและการเรียนการสอนที่เป็นเลิศ; Research Center for Educational Innovations and Teaching and Excellence.

² มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี; Prince of Songkla University, Pattani Campus
Corresponding author, e-mail: chatthida.y@psu.ac.th Tel. 064-7989592

พัฒนาตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์รูปแบบใหม่ ดำเนินการพัฒนาภายใต้ความต้องการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ตลอดจนนำเสนอถึงภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านสัญลักษณ์บนฉลากผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วย 2.1) ชื่อผลิตภัณฑ์ “ณ หอมฟุ้งเจ้า” สะท้อนถึงความผูกพันต่อเจ้าอาวาสและวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน 2.2) สัญลักษณ์ศรีวิชัย สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของพื้นที่ภาคใต้ ตลอดจนวัฒนธรรมพื้นถิ่น 2.3) สัญลักษณ์รูปศาลา 100 ปีของวัดคูเต่า สะท้อนถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่ถูกถ่ายทอดและสืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และ 2.4) สมุนไพรมะขามขาว สะท้อนถึงพืชอัตลักษณ์ชุมชน ซึ่งถือเป็นต้นทุนทางทรัพยากรของชุมชน

คำสำคัญ: การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพร, ผลิตภัณฑ์สมุนไพร, องค์ความรู้, ภูมิปัญญา, พืชอัตลักษณ์

Abstract

The objective of this research article aimed to develop herbal products from wisdom and local identity plants of Wat Ku Tao Virtuous Herbal Community Enterprise, Mae Thom Subdistrict, Bang Klam District, Songkhla Province. It was a qualitative research through participatory action. The target groups were members of Wat Ku Tao Virtuous Herbs Community Enterprise Group and related agencies, totaling 22 people, using a purposive sampling. The research tools were 1) in-depth interviews, 2) group interviews, and 3) participation observation forms. Data were analyzed using content analysis and descriptive writing was used. The results of the research were as follows: 1) adjustment of the formula of herbal products was the introduction of "Samed Khao", (weeping paperbark), an identity plant of the Bang Klam Sub-district community, as an important component of all 6 herbal products; 2) brand development and new packaging operated under the needs of community enterprises and stakeholders as well as presenting the wisdom and identity of the community through the symbols on the product label consisted of 2.1) the product name “Na Hom Fung Chao” reflected the commitment to the abbot and Wat that was the center of the community; 2.2) Srivijaya symbol reflected the identity of the southern area as well as local culture; 2.3) symbol of the 100-year pavilion of Wat Ku Tao reflected the cultural heritage that has been transmitted and carried on from

the past to the present; and 2.4) Samed Khao reflected community identity plants which was regarded as the resource cost of the community.

Keywords: Herbal Product Development, Herbal Products, Knowledge, Wisdom, Identity Plant

บทนำ

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันมาอย่างช้านานว่า “สมุนไพร” เป็นส่วนหนึ่งของการแพทย์พื้นบ้านหรือการแพทย์แผนไทยที่เป็นภูมิปัญญาสำคัญในการดูแลสุขภาพ โรคภัยไข้เจ็บของคนไทยในลักษณะความรู้เชิงวัฒนธรรม การทดลองปฏิบัติ การคัดเลือก ด้วยกระบวนการถ่ายทอดผ่านชุมชนและสังคมมาเป็นระยะเวลาต่อเนื่องอย่างยาวนานผ่านการเรียนรู้จากความจริงในการดำเนินชีวิต ซึ่งเรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (จักรพันธ์ โสมะเกษตริน, 2551) นอกเหนือจากบทบาทสำคัญดังกล่าวแล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เป็นหนึ่งในองค์ความรู้ที่เป็นรากฐานสำคัญของชุมชน รวมถึงเป็นเรื่องของระบบความรู้ที่อยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างเป็นระบบ โดยมาจากการสั่งสมประสบการณ์และกระจายความรู้ ซึ่งความรู้เหล่านั้นได้ถูกปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลาและถูกจัดเก็บเป็นฐานความรู้โดยกระบวนการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง (Davenport, T.H. & Prusak, L., 1998) จนเกิดเป็นผลผลิตที่ตีงาม มีคุณค่า มีประโยชน์ และสามารถนำมาใช้ในชีวิตจริงได้

ปัจจุบันมีผู้ให้ความสนใจและใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษา และกำลังได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นในลักษณะแพทย์ทางเลือกทั่วโลก รวมถึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในอุตสาหกรรมแพทย์ทางเลือกทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งในประเทศไทยโดยกระทรวงสาธารณสุข ได้มีนโยบายส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐาน (Public Health) ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย ให้มีการคุ้มครองภูมิปัญญาด้านการใช้สมุนไพรที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย ปี พ.ศ. 2542 มหาวิทยาลัยและสถาบันต่าง ๆ ได้ทำการวิจัยพืชสมุนไพรอย่างต่อเนื่อง และประชาชนทั่วไปได้กลับมาให้ความสำคัญกับการใช้ยาสมุนไพรเป็นจำนวนมาก (สุภาพรณ์ ปิติพร, 2552; โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2547) จึงเป็นผลให้หน่วยงานภาครัฐมีการสนับสนุนให้ใช้ยาสมุนไพรในการรักษาสุขภาพเบื้องต้นของประชาชนขึ้นในงานสาธารณสุขขั้นมูลฐาน ประกอบกับตั้งแต่แผนพัฒนา

สาธารณสุข ฉบับที่ 4 มีนโยบายด้านสมุนไพร คือ ส่งเสริม สนับสนุน เร่งรัด ประสานงานการวิจัยและพัฒนาสมุนไพร เพื่อนำผลมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพและอนามัยของประชาชนอย่างเป็นทางการของประเทศไทย มีการบรรจุโครงการสาธารณสุขขั้นมูลฐานไว้ในแผนพัฒนาการสาธารณสุขตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาโดยตลอดทุกฉบับ

จากแนวนโยบายและแนวการปฏิบัติต่าง ๆ ของทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชนและสังคมที่ร่วมกันส่งเสริม สนับสนุนและพัฒนา เพื่อการยกระดับมาตรฐานอย่างรอบด้านในเรื่องของสมุนไพร ซึ่งพื้นที่ตำบลแม่ทอม อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา นับเป็นชุมชนที่มีศักยภาพทั้งด้านบุคคลและและตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 เป็นต้นมา ชุมชนเริ่มให้ความสนใจในประเด็นการใช้ประโยชน์ของสมุนไพรในท้องถิ่น เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ยังมีความสมบูรณ์ของทรัพยากรทางธรรมชาติ รวมถึงสมุนไพรในท้องถิ่น และพืชอัตลักษณ์ของชุมชน โดยสมุนไพรท้องถิ่นที่มีอย่างมากมายนั้น เกิดจากการเพาะปลูกและขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น เสม็ดขาว ขมิ้น ไพล เสดดพังพอน ดอกอัญชัน มะกรูด ตะไคร้หอม เป็นต้น จากความหลากหลายของวัตถุดิบสมุนไพรชุมชนได้พยายามนำมายกระดับพัฒนาให้มีคุณค่า โดยผสมผสานกับภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรไทย จนกลายเป็นจุดเด่นของชุมชนแห่งนี้ที่ใช้วัตถุดิบสมุนไพรภายในชุมชน 100 เปอร์เซ็นต์ เพื่อการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพร

การดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่าที่ผ่านมา ถึงแม้จะมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เป็นรูปธรรม แต่สภาพการดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนขาดความต่อเนื่องของโครงการต่าง ๆ ที่ภาครัฐเคยให้การสนับสนุนเป็นผลให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกิดความอ่อนแอ ประกอบกับรูปแบบของผลิตภัณฑ์ขาดการพัฒนาให้ทันสมัย จึงมีอุปสรรคที่ไม่สามารถสร้างความโดดเด่นและน่าสนใจแก่ผลิตภัณฑ์ ส่งผลให้ปริมาณการขายสินค้าไม่สามารถสร้างการพึ่งพาตนเองให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้ จากสภาพปัญหาดังกล่าวได้นำไปสู่การศึกษาวิจัย คือ เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากภูมิปัญญาและพืชอัตลักษณ์ท้องถิ่น โดยนำ “เสม็ดขาว” พืชอัตลักษณ์ของอำเภอบางกล่ำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างจุดสนใจให้แก่ผลิตภัณฑ์ รวมถึงเป็นการนำทรัพยากรที่เป็นต้นทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ประกอบเป็นสร้างช่องทางการเพิ่มรายได้ของคนในชุมชน และนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด ทั้งนี้การพัฒนาผลิตภัณฑ์ยังคงอนุรักษ์และสืบสานไว้ซึ่งภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน

วัตถุประสงค์

เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากภูมิปัญญาและพืชอัตลักษณ์ท้องถิ่นของวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า ตำบลแม่ทอม อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผ่านปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นกระบวนการที่ใช้ในการผลิต และกระจายความรู้ รวมทั้งการปรับปรุงขีดความสามารถและการปฏิบัติ ทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการวิจัย โดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบ โดยการมีส่วนร่วมครอบคลุมตั้งแต่การกำหนดประเด็นปัญหา การวางแผน การดำเนินการ การวิเคราะห์ และการประยุกต์ใช้ผลการวิจัย

พื้นที่วิจัย ตำบลแม่ทอม อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา

กลุ่มเป้าหมาย ประกอบด้วย สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า 15 คน แพทย์แผนไทย 2 คน นักการตลาด 2 คน นายกองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทอม 1 คน เกษตรอำเภอบางกล่ำ 1 คน นักพัฒนาการอำเภอบางกล่ำ 1 คน รวมทั้งสิ้น 22 คน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 3 ชนิด ได้แก่ 1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) 2) แบบสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Interview) 3) แบบสังเกตการมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยเครื่องมือในการดำเนินการวิจัยได้ผ่านการตรวจสอบและพิจารณาความเหมาะสมจากผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้วิจัยได้ปรับแก้ก่อนนำมาใช้เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

การดำเนินการวิจัย แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ 1 การเตรียมการก่อนปฏิบัติการวิจัย ประกอบด้วย 1) การเตรียมข้อมูลทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย และนำไปสู่การออกแบบการวิจัย 2) เตรียมชุมชนชี้แจงวัตถุประสงค์การทำวิจัย วิธีการดำเนินโครงการ ตลอดจนเป้าหมายของโครงการ และกำหนดกลุ่มเป้าหมาย 3) การเตรียมคน ทำความเข้าใจกระบวนการวิจัยกับผู้ร่วมวิจัย

ส่วนที่ 2 การปฏิบัติการวิจัย กำหนดขั้นตอนการศึกษาในพื้นที่วิจัยแบ่งเป็น 4 ขั้นตอน ประกอบด้วย 1) การวางแผน (Plan) การวางแผนทางการดำเนินการวิจัยเป็นลำดับขั้นตอน 2) การปฏิบัติ (Action) การปฏิบัติตามการวางแผนการดำเนินการวิจัย 3) การสังเกต (Observation) การสังเกตการดำเนินการวิจัย หรือการจัดกิจกรรม และ 4) การสะท้อนผล (Reflection) การนำเสนอผลจากการดำเนินการวิจัยในกิจกรรมต่าง ๆ

ส่วนที่ 3 การสรุปผลการวิจัย นำผลการวิจัยมาเรียบเรียง วิเคราะห์ข้อมูล และประมวลผลอย่างเป็นระบบ ยึดหลักการเขียนสรุปรายงานบนพื้นฐานข้อมูลที่เป็นจริง และอภิปรายผลอิงหลักวิชาการให้เกิดแนวคิดหลากหลายและเป็นองค์ความรู้ใหม่

การเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย 1) ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เพื่อทำความเข้าใจแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และ 2) ข้อมูลจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการวิจัยภาคสนาม ซึ่งเป็นการศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) การสัมภาษณ์แบบกลุ่ม (Focus Group Interview) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)

การวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้มีการประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูลจากการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การประชุมกลุ่ม การสัมภาษณ์ และการสังเกต จากนั้นนำมาดำเนินการแยกแยะเนื้อหาสาระเป็นกลุ่มข้อมูล วิเคราะห์เชิงเนื้อหา และนำมาบรรยายสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้

สรุปผลการวิจัย

การดำเนินการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ตราสินค้า และบรรจุภัณฑ์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า คณะผู้วิจัยได้จัดประชุมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ณ ศูนย์เรียนรู้วิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า โดยสมาชิกในที่ประชุม ประกอบด้วย นักวิจัย 2 คน สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า 15 คน นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย 1) ผู้เชี่ยวชาญด้านการวางแผนการตลาด 2) ผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบตราสินค้า/บรรจุภัณฑ์ และ 3) ผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทย เพื่อร่วมปรึกษาหารือ และแนวทางการดำเนินงานพัฒนาผลิตภัณฑ์ ตราสินค้า และบรรจุภัณฑ์ โดยดำเนินการพัฒนา 2 ประเด็น คือ 1) การปรับปรุงผลิตภัณฑ์สมุนไพร และ 2) การพัฒนาตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์ มีรายละเอียดดังนี้

1. การปรับปรุงผลิตภัณฑ์สมุนไพร

สภาพปัญหาและอุปสรรค ผลิตภัณฑ์สมุนไพรในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า คือ ลักษณะตัวผลิตภัณฑ์ไม่เหมาะต่อการใช้ เช่น มีกลิ่นแรงอาจรบกวนบุคคลรอบข้าง สีสมุนไพรติดเสื้อผ้า เนื้อสมุนไพรเมื่อทาอาจทำให้เปื้อนตามร่างกาย

แนวทางการปรับแก้ผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วย 1) นำพืชอัตลักษณ์ของตำบลบางกล่ำ “เสม็ดขาว” มาเป็นส่วนผสมที่สำคัญ เพื่อนำเสนอเอกลักษณ์ชุมชนที่ถือเป็นต้นทุนทางธรรมชาติของชุมชน 2) ปรับแก้เรื่องสี กลิ่น เนื้อผลิตภัณฑ์และรูปแบบการใช้งานให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตคนสมัยใหม่ 3) ปรับสูตรสมุนไพรให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายและมีความปลอดภัย 4) เพิ่มเติมขั้นตอนโบราณ หรือวิธีการดั้งเดิมในอดีต เช่น การสกัดด้วยวิธีโบราณ การเข้าสู่พิธีกรรมทางความ

เชื่อในการรักษาโรค 5) เมื่อปรับแก้เรียบร้อยแล้ว นำไปให้ผู้อื่นทดลองใช้เพื่อรับฟังคำแนะนำและข้อเสนอแนะ 6) นำไปปรึกษาผู้เชี่ยวชาญด้านเภสัชกรรมสมุนไพร 7) เข้าสู่การจดทะเบียนเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) โดยตัวผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่จะนำมาปรับแก้สูตร ประกอบด้วย 1) น้ำมันสปา 2) น้ำมันนวด 3) สบู่สมุนไพร 4) ยาสูดดม 5) พิมเสนน้ำ และ 6) สมุนไพรแช่เท้า

คุณค่าพืชอัตลักษณ์ “เสม็ดขาว” นับเป็นพืชอัตลักษณ์ของชุมชนตำบลบางกล้าที่ขึ้นตามธรรมชาติจำนวนมากที่สุดของจังหวัดสงขลา โดยนำเข้ามาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของผลิตภัณฑ์สมุนไพรทั้ง 6 ชนิด ประกอบกับศึกษาข้อมูลฤทธิ์ทางยาและสรรพคุณของเสม็ดขาว โดยมีรายละเอียดสรรพคุณ คือ เสม็ดขาว (White Paperbark) เป็นต้นไม้ไม่ผลัดใบ จากคุณสมบัติที่ใบและเปลือกของต้นเสม็ดมีกลิ่นคล้ายยูคาลิปตัสและการบูร ใบและยอดอ่อนจึงถูกนำมาใช้ในการสกัดน้ำมันหอมระเหย เรียกน้ำมันที่ได้ว่า น้ำมันเสม็ด หรือน้ำมันเขียว (ธนิตย์ หนูยิ้ม และบุญชู บุษยทวี, 2542) ซึ่งน้ำมันเสม็ด นำมาทำยาหม่อง ยานวดแก้ปวดเมื่อย บรรเทาไข้ข้ออักเสบ รักษาโรคผิวหนัง แผลฟกช้ำ พิษจากแมลงกัดต่อย โดยน้ำมันที่ได้จากเสม็ดมีองค์ประกอบทางเคมีแตกต่างกันขึ้นอยู่กับพื้นที่เพาะปลูก เช่น ในพื้นที่จังหวัดสงขลาให้น้ำมันที่มีกลิ่นหอม (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2540) จากจำนวนเสม็ดขาวที่มากในพื้นที่ของอำเภอบางกล้า นับได้ว่าเป็นต้นทุนทางทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน หรือพืชอัตลักษณ์ของชุมชนตำบลบางกล้า ดังนั้นเพื่อให้เกิดการสร้างมูลค่าเกิดขึ้นจึงนำมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรสูดดม พิมเสนน้ำ สบู่เสม็ดขาว สมุนไพรแช่เท้า น้ำมันสปา และน้ำมันไพล เพื่อพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชน ประกอบกับทำให้คนในชุมชน นักเรียน นักศึกษา และบุคลากรในพื้นที่เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพืชอัตลักษณ์ในท้องถิ่น

2. การพัฒนาตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์

สภาพปัญหาและอุปสรรค ผลิตภัณฑ์สมุนไพรในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า ประกอบด้วย 1) ลักษณะบรรจุภัณฑ์ไม่สะดวกต่อการใช้ ควรปรับให้สะดวกต่อการใช้และพกพา เช่น ขนาดเล็ก ขวดพลาสติก หัวทาเป็นลูกกลิ้ง เป็นต้น 2) รูปลักษณ์และบรรจุภัณฑ์ไม่สวยงาม และไม่สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย (วัยทำงาน คนนอกพื้นที่)

แนวทางการปรับแก้ผลิตภัณฑ์ การดำเนินงานในส่วนของการพัฒนาตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์นั้น ผู้วิจัยได้นำมติจากที่ประชุมมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ คือ 1) ผลิตภัณฑ์ทุกชนิดจะใช้ชื่อตราสินค้าร่วมกัน คือ “ณ หอม พุงเจ้า” 2) นำสัญลักษณ์ศาลาญนโสโก ณ วัดคูเต่า และลวดลายศรีวิชัยมาใส่ในฉลากผลิตภัณฑ์ เพื่อสะท้อนถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่น 3) เริ่มต้นการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่จะปรับให้เข้ากับวิถีชีวิตคนสมัยใหม่ และใช้โทนสีเขียว ทั้งนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอให้เห็นถึง

ความหมายและความสำคัญของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ตลอดจนนำเสนอฉลากผลิตภัณฑ์ที่ได้ออกแบบเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของคนรุ่นใหม่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 1 สัญลักษณ์ชื่อผลิตภัณฑ์และลวดลายศรีวิชัย (ที่มา: ฉัตรธิดา หยุคง)

ภาพชื่อผลิตภัณฑ์ได้ใช้ชื่อตราสินค้าว่า “ณ หอม พุงเจ้า” โดยมีความหมายแฝงอยู่ คือ คำว่า “หอม” หมายถึงชื่อพ่อท่าน (พระที่เป็นเจ้าอาวาส) ของวัดคูเต่าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน และ “หอม พุงเจ้า” หมายถึงความหอมฟุ้งไปถึงเบื้องบน หรือหอมถึงหวัน (สวรรค์) และในส่วนของลวดลายศรีวิชัยนั้น วิชาหกิจชุมชนสมุนไพรวงศ์ธรรมวัดคูเต่าได้รับมอบลวดลายดังกล่าวนี้จากกรมศิลปากรที่ได้ออกแบบลวดลายศรีวิชัยให้แก่ผลิตภัณฑ์ชุมชน 40 แห่ง ซึ่งลวดลายศรีวิชัยสะท้อนถึงอารยธรรมที่เกิดขึ้นในอดีต รวมถึงอิทธิพลทางศิลปะต่าง ๆ ในภาคใต้ และมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สังคมและศาสนาในภาคใต้โดยตรง ประกอบสะท้อนถึงความรุ่งเรืองของอารยธรรมศรีวิชัยผ่านเอกลักษณ์ลวดลายประดับในงานเครื่องประดับ งานประติมากรรม และงานเครื่องปั้นดินเผา ดังนั้นกลุ่มวิชาหกิจชุมชนสมุนไพรวงศ์ธรรมวัดคูเต่าได้ตระหนักคุณค่าของมรดกทางอารยธรรม จึงได้นำลวดลายศรีวิชัยมานำเสนอสื่อถึงอัตลักษณ์พื้นถิ่นภาคใต้

ภาพที่ 2 สัญลักษณ์ศาลาเยื้องไถ่คูเต่า (ที่มา: ฉัตรธิดา หยุคง)

ภาพสัญลักษณ์ที่ใช้เป็นตราสัญลักษณ์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า คือ ศาลาโบราณ 100 ปี วัดคูเต่า ที่ได้รับรางวัลเพื่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ปีพุทธศักราช 2554 จากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO, 2021) ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตำบลแม่athom นอกจากนี้ในส่วนของการผลิตผลิตภัณฑ์ประเภทต่าง ๆ ได้เลือกใช้โทนสีเขียว ซึ่งเป็นโทนสีที่สบายตาและสื่อถึงความเป็นธรรมชาติ รวมถึงนำรูปของใบเสม็ดขาวใส่บนฉลากผลิตภัณฑ์ เพื่อเป็นนำเสนอถึงส่วนประกอบที่สำคัญ ซึ่งถือเป็นพืชอัตลักษณ์ท้องถิ่น และเป็นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่อำเภอบางกล่ำ ดังรูปภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 3 ตัวอย่างฉลากบรรจุภัณฑ์พืมน้ำมัน (ที่มา: ฉัตรธิดา หยุคง)

ภาพที่ 4 ผลิตภัณฑ์ที่มีการปรับปรุงบรรจุภัณฑ์ใหม่ (ที่มา: ฉัตรธิดา หยุคง)

การพัฒนาตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์ในรูปแบบใหม่ นับได้ว่าเป็นการพัฒนาที่อยู่ภายใต้ความต้องการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ตลอดจนเป็นการสื่อถึงภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าและอัต

ลักษณะของชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งถูกนำเสนอผ่านสัญลักษณ์บนฉลากผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วย 1) ชื่อผลิตภัณฑ์ สะท้อนถึงความผูกพันที่มีต่อเจ้าอาวาสและวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน 2) สัญลักษณ์ศรีวิชัย สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของพื้นที่ภาคใต้ ตลอดจนวัฒนธรรมพื้นถิ่น 3) สัญลักษณ์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ถูกนำเสนอผ่านรูปศาลา 100 ปี สะท้อนถึงตัวแทนของมรดกทางวัฒนธรรมที่ถูกถ่ายทอดและสืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าวมิได้มีแค่เพียงสิ่งปลูกสร้าง แต่รวมถึงองค์ความรู้และภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ตำบลแม่athom 4) สมุนไพรเสม็ดขาว สะท้อนถึงพืชอัตลักษณ์ชุมชน โดยพื้นที่บางกล้าที่อุดมไปด้วยต้นเสม็ดขาวมากที่สุดในจังหวัดสงขลา ซึ่งถือเป็นต้นทุนทางทรัพยากรของชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่องการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรบนฐานองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นพบว่า

1. การปรับสูตรผลิตภัณฑ์สมุนไพรท้องถิ่น นำ “เสม็ดขาว” พืชอัตลักษณ์ของชุมชนตำบลบางกล้าเข้ามาเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของผลิตภัณฑ์สมุนไพรทั้ง 6 ชนิด สอดคล้องกับกลยุทธ์ของ กรมวิชาการเกษตร ปี 2564-2569 ซึ่งมุ่งเน้นการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรม การบริหารจัดการผลิตภัณฑ์เกษตรอัตลักษณ์พื้นถิ่นและพัฒนาสินค้าเกษตรอัตลักษณ์เป็นผลิตภัณฑ์สร้างมูลค่าเพิ่ม รวมถึงการส่งเสริมการสร้างแบรนด์สินค้าเกษตรพืชอัตลักษณ์พื้นถิ่นและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเกษตร สอดคล้องกับมรกด กำแพงเพชรและคณะ (2562) กล่าวว่าทรัพยากรท้องถิ่นสามารถพัฒนาเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละจังหวัดผ่านสินค้าและผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ของชุมชน นอกจากนี้ในการศึกษาของเพ็ญภา ทิพย์สุราษฎร์ (2559) ได้นำสมุนไพรท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์เพื่อการบำบัดรักษาโรค ประกอบกับสร้างความตระหนักในคุณค่าของสมุนไพรท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีในประเด็นการเกษตร (พ.ศ. 2561-2580) ที่ได้กำหนดให้เกษตรอัตลักษณ์พื้นถิ่นเป็นหนึ่งในแผนย่อยของแผนแม่บทดังกล่าว เพื่อยกระดับความสามารถในการแข่งขันของภาคเกษตร โดยการนำจุดเด่นของอัตลักษณ์พื้นถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยมาใช้ในการผลิตและจำหน่ายสินค้าเกษตร เพื่อพัฒนาและต่อยอดการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าเกษตร ซึ่งครอบคลุมถึงสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะพื้นที่สินค้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย สินค้าศิลปาชีพ สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ สินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ตลอดจนพืชพันธุ์ และพืชผลเกษตร

2. การพัฒนาตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์รูปแบบใหม่ ดำเนินการพัฒนาภายใต้ความต้องการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ตลอดจนนำเสนอถึงภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านสัญลักษณ์บนฉลากผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วย 1) ชื่อผลิตภัณฑ์ “ณ หอมฟุ้งเจ้า” สะท้อนถึงความผูกพันต่อเจ้าอาวาสและวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน 2) สัญลักษณ์ศรีวิชัย สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของพื้นที่ภาคใต้ ตลอดจนวัฒนธรรมพื้นถิ่น 3) สัญลักษณ์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ถูกนำเสนอผ่านรูปศาลา 100 ปี สะท้อนถึงตัวแทนของมรดกทางวัฒนธรรมที่ถูกถ่ายทอดและสืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และ 4) สมุนไพรเสม็ดขาว สะท้อนถึงพืชอัตลักษณ์ชุมชน ซึ่งถือเป็นต้นทุนทางทรัพยากรของชุมชน ทั้งนี้สัมพันธ์กับทวิศศักดิ์ สาสงเคราะห์และคณะ (2551) ที่ได้กล่าวว่า การพัฒนาผลิตภัณฑ์ ถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ การที่มีผลิตภัณฑ์ที่ดีและมีคุณภาพสามารถช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ รวมไปถึงจนถึงท้องถิ่นด้วย ในเรื่องของผลิตภัณฑ์ สินค้าชุมชน ซึ่งปัญหาหนึ่งที่พบได้ในเกือบทุกชุมชน พบว่ายังมีปัญหาทางด้านของรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่ยังไม่เป็นที่ต้องการของผู้บริโภค การออกแบบผลิตภัณฑ์จึงเป็นส่วนที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์ชุมชน และจิตพนธ์ ชุมเกตุ (2560) ได้ศึกษาถึงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ว่า ผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาขึ้นควรสื่อให้เห็นถึงผลิตภัณฑ์ที่เกิดมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น และสามารถเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ได้ ทำให้ผลิตภัณฑ์ดูมีคุณค่า มีมาตรฐาน มีเอกลักษณ์โดดเด่นเน้นเรื่องราว อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และทำให้เศรษฐกิจของคนในชุมชนแข็งแกร่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. กลุ่มวิสาหกิจชุมชนต่าง ๆ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำแนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรของชุมชนของตน รวมถึงผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ของชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน
2. กลุ่มวิสาหกิจชุมชนต่าง ๆ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำพืชอัตลักษณ์ของท้องถิ่นมาเป็นส่วนหนึ่งในส่วนประกอบของผลิตภัณฑ์ เพื่อนำเสนอถึงอัตลักษณ์ชุมชนและสร้างความน่าสนใจให้แก่ผลิตภัณฑ์

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรคุณธรรมวัดคูเต่า และโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (ฝ่ายมัธยมศึกษา) ที่สนับสนุนการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ให้สำเร็จผลด้วยดี รวมถึงขอขอบพระคุณสำนักงานการวิจัยแห่งชาติที่สนับสนุนเงินทุนอุดหนุนการทำกิจกรรม

ส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัยและนวัตกรรม ประจำปี 2564 เพื่อดำเนินโครงการวิจัยครั้งนี้ โดยบทความวิจัยชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง ศูนย์เรียนรู้วิสาหกิจชุมชนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ และการท่องเที่ยวบนฐานภูมิปัญญาสมุนไพรท้องถิ่นเชิงสร้างสรรค์ในพื้นที่ตำบลแม่ทอม อำเภอปางก๋าลำ จังหวัดสงขลา

เอกสารอ้างอิง

- เพ็ญภา ทิพย์สุราษฎร์. (2559). *การศึกษาพืชสมุนไพรท้องถิ่นและภูมิปัญญาด้านการใช้พืชสมุนไพร กรณีศึกษา: อุทยานแห่งชาติแก่งกรุง จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2547). *พลวัตสุขภาพกับการพึ่งตนเอง: ภาคชนบท*. นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- กรพันธ์ โสมะเกษตริณ. (2551). *การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นศรีสะเกษเพื่อการแข่งขันอย่างยั่งยืน*. (รายงานการวิจัย). สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.): มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2540). *ไร่นาสวนผสมตามแนวทฤษฎีใหม่*. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- จักรพันธ์ โสมะเกษตริณ. (2551). *การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นศรีสะเกษ เพื่อการแข่งขันอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- จิตพนธ์ ชุมเกต. (2560). *การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางการจัดการชุมชนอย่างยั่งยืนของชุมชนไทยมุสลิม อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี*. (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยศิลปากร: คณะวิทยาการจัดการ.
- ทวีศักดิ์ สาสงเคราะห์และคณะ. (2551). *การออกแบบและพัฒนารูปแบบบรรจุภัณฑ์ สำหรับผลิตภัณฑ์จากผ้าไหมสุรินทร์*. (รายงานการวิจัย). สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.): มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร.
- ธนิตย์ หนูยิ้ม และบุญชู บัญทวี. (2542). *ไม้เสม็ดขาว*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและศึกษาธรรมชาติป่าพรุ.
- มรกต กำแพงเพชรและคณะ. (2562). คุณลักษณะผู้ประกอบการเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในธุรกิจเกษตรสีเขียว. *วารสารธุรกิจปริทัศน์*, 11(1), 262-275.

สุภาภรณ์ ปิติพร. (2552). *บันทึกของแผ่นดิน 1: หญ้า ยา สมุนไพร ใกล้เคียง*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร.

Davenport, T.H. and Prusak, L. (1998). *Working Knowledge: How Organizations Manage What They Know*. Boston: Harvard Business School Press.

UNESCO. (2011). *Sustainability of Community Learning Centres: Community Ownership and Support*. Bangkok: UNESCO.

